

URBES ITALICAE. OBSERVATIONS ON THE TRANSLATION OF ITALIC CITY NAMES INTO ROMANIAN WORDS BY TEODOR CORBEA (DICTIONES LATINAE CUM VALACHICA INTERPRETATIONE)

Adrian Chircu, Hab. Dr., "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

*Abstract. This paper focuses on the Italic city names found in **Dictiones latinae cum valachica interpretatione**, one of the oldest Romanian dictionaries written by Teodor Corbea, a scholar who lived in Transylvania at the end of the 17th century and the beginning of the 18th century.*

The large number of Italic urban toponyms caught our attention and compelled us to carry out a linguistic analysis of how Teodor Corbea created the dictionary entries by translating town names from Latin into Romanian. Throughout the dictionary, we also noticed the author's desire to share his vast knowledge, typical of European encyclopaedism, with his readers.

The inclusion of place name particularities in the dictionary helps us to better understand the endeavour of this Transylvanian writer as well as his broad cultural horizon and extensive linguistic knowledge.

Keywords: Teodor Corbea, dictionary, Romanian language, encyclopaedism, diachrony, Italic toponymy, names of Italic cities, Middle Age.

„Modelul cultural adecvat unui popor neolatin, care pășea timid pe calea modernizării, era cel occidental...” (Pop 2014: 40)

0. În cei din urmă ani, se constată o întoarcere la vechile noastre scrieri, cu intenția vădită de a valorifica patrimoniul național și, implicit, cărturăresc. Textele de odinioară ne pot ajuta să înțelegem modul în care s-a deschis spre Occident și s-a dezvoltat societatea românească, de-a lungul veacurilor. Astfel, în zilele noastre, istoricii, teologii sau filologii scot la iveală numeroase mărturii, privitoare la mersul lucrurilor în provinciile românești, în care se încerca o aliniere la mișcărilor culturale europene, situate sub semnul unei dinamici evidente.

1. În climatul cultural (medieval-renascentist-iluminist) din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, încep să-și facă apariția tot mai multe texte detașate de Biserică și de cancelariile domnești, marcând o înnoire a vieții cărturărești de la noi. Dorința de cunoaștere este imensă, iar știutorii de carte sunt din ce în ce mai mulți, ceea ce face ca noile idei să poată fi răspândite în principalele centre de cultură de dincolo și de dincoace de Carpați.

1.1. Aceste schimburi culturale s-au făcut, în principal, pe calea scrisului, cu ajutorul tipăriturilor, însă nu rare erau situațiile în care erudiții veacurilor amintite călătoreau dintr-un centru de cultură în altul, spre a împărtăși celorlalți învățați sau învățăceilor câte ceva din cunoștințele și din experiența lor.

În acest sens, susține Octavian Șchiau (1978: 30), „relațiile culturale deosebit de strânse, existente între cele trei țări române în epoca medievală, au fost stabilite și cultivate prin eforturile a nenumărați cărturari care au prefațat prin intensa lor circulație dintr-o țară într-alta, răspândirea tot atât de largă în teritoriul dacic a cărților tipărite.”

1.2. Un rol important în toată această mișcare culturală l-a avut, fără îndoială, învățământul, care a contribuit major la dezvoltarea tuturor domeniilor de interes din acele vremuri destul de tulburi și a facilitat un intens schimb de idei novatoare în varii domenii.

1.2.1. Prin urmare, „*principalele căi pe care au putut fi îndeplinite valoroase programe culturale [în Moldova și în Țara Românească] sunt nemijlocit legate de învățământ, sub toate formele lui, de reactivarea tiparului, ca mijloc de multiplicare și de răspândire largă a scrierilor în limba română.*” (Cândea et alii 2012 V: 873)

1.2.2. În același timp, în Ardeal, „*viața spirituală a românilor transilvăneni a fost susținută nu numai de domni de peste Carpați, cu bani, cu cărți sau construcții bisericesti și mănăstiri, cum au procedat mai ales Constantin Șerban și Constantin Brâncoveanu, ci și o serie de dascăli, copiiști, legători de cărți, zugravi din principate, care venind în Transilvania au desfășurat o bogată și multilaterală activitate culturală.*” (Șchiau 1978: 30)

2. Dintre acești cărturari, se detașează, prin pregătirea sa complexă, Teodor Corbea, care ni se prezintă, în coloanele dicționarului său, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ca un tâlmăcitor de cărți de învățătură (**Theodorus**: nume de bărbați de obște; item: numele acestui de pă urmă, care această carte de pă letenie și ungarie o au tâlmăcit rumînește, p. 531). Despre acest învățat de la finele veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea, ne oferă informații semnificative A.M. Gherman (2010: 5-36), în monografia dedicată acestuia.

2.1. Teodor Corbea a lăsat posterității o seamă de lucrări cu caracter filologic, religios sau istoric, dintre care amintim: *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, *Psaltirea în versuri*, *Însămnare pentru solia mai marelui meu frate pentru vorovirea ce au avut-o cu Turculeț rohmistru și cu alți rohmistri moldoveni și pentru răspunsu ce au luat când au fost să să înapoi de la crai*.

În ciuda importanței culturale evidente a acestor trei lucrări și ținând cont de specificul cercetării noastre, în acest studiu, ne-am oprit doar asupra dicționarului corbean, lucrare lexicografică reprezentativă pentru epoca în care a apărut, care se deosebește de celelalte similare prin bogăția materialului de limbă conținut, prin cantitatea de informații de ordin gramatical și prin modalitățile de redare a semnificației cuvintelor înregistrate.

2.2. Mihai Gherman consideră că acest dicționar reprezintă „*cel mai mare inventar lexical al limbii române vechi [...], o sursă pentru cercetarea istoriei limbii române și, prin caracterul ei enciclopedic, o sursă inestimabilă pentru studierea orizontului cultural românesc în epoca lui Constantin Brâncoveanu*” (2000-2001: 161) și că nu avem de-a face doar cu o simplă echivalare lingvistică, ci cu un „*instrument encyclopédique, à valeur de miroir culturel.*” (2014: 52).¹

3. Lucrarea a apărut la finele secolului al XVII-lea, fiind tâlcuită pe românește de către Teodor Corbea, la cererea părintelui Mitrofan, episcopul de Buzău și a fost considerată ca „*una dintre cele mai importante lucrări ale umanismului românesc, ecou întârziat al celui european*” (Gherman 2010: 48), mișcare culturală prezentă, din ce în ce mai mult, în viața

¹ Importanța dicționarului pentru lexicografia românească mai fost relevată și de către Crețu (1905) și Seche (1966).

cărturarilor transilvăneni, care elaborează dicționare bilingve² (în special, româno-latine și latino-române) și multilingve ce permit „constituirea unui amplu dialog intercultural european” (Pop et alii 2007: 326).

3.1. Probabil că, în peregrinările sale prin părțile Transilvaniei, părintele Mitrofan avusese ocazia să vadă, într-o bibliotecă diecezană, un lexicon mai vechi latin-maghiar *Dictionarium latinovngaricum opus novum et hactenus nvsquam editum; Item vice versa: dictionarium vngaricolatinum, in quo praeter dictionum vngaricum interpretationem latinam*, elaborat de către Albert Szenci Molnár³ și publicat în 1604, la Nürnberg, fapt care l-a determinat să susțină financiar o asemenea întreprindere culturală.

3.1.1. Conștient fiind de însemnătatea în epocă a dicționarului preotului calvin maghiar, părintele Mitrofan dorește ca, prin acest efort cărturăresc de adaptare la firea limbii române a dicționarului latinesc-unguresc, românii să înțeleagă cât mai bine semnificațiile cuvintelor latinești și realitățile lumii romane, facilitând astfel accesul la cultura occidentală fie ea religioasă ori laică. Apelul la Corbea, în vederea traducerii dicționarului, nu este întâmplătoare, căci acesta era „logofăt pentru limba latină la cancelaria domnească a Țării Românești [și] redacta corespondența lui Brâncoveanu cu țările străine” (Șchiau 1978: 35), fapt care îl recomanda ca bun cunoscător al realităților culturale românești și al celor apusene.

4. Pornind de la faptele de limbă înregistrate în filele dicționarului, ne propunem să continuăm analiza întreprinsă în contribuțiile anterioare (Chircu 2013, Chircu 2014a și Chircu 2014b) și să studiem, de astă dată, modul în care Teodor Corbea tâlmăcește și structurează informația privitoare la orașele italienești, care au fost descrise, parțial, într-un studiu anterior (Gherman 2004: 99-101), reluat în monografia dedicată învățatului brașovean (Gherman 2010: 51-52), însă doar în perspectivă cultural-istorică, iar nu lingvistică. Astfel, dorim să întregim descrierea, printr-o analiză detaliată privitoare la faptele de limbă decelate în structurarea intrărilor de dicționar amintite. În monografia sa (2010: 51), A. M. Gherman ține să precizeze că „perspectiva europocentristă este dominată de imaginea unei Italii⁴ mult mai bine cunoscute decât alte regiuni periferice”, insistând asupra reperelor de ordin literar.

4.1. Chiar dacă onomastica italică (antroponime, toponime, hidronime, oiconime, oronime, urbanonime etc.) este prezentă în aproape fiecare filă de dicționar, vom analiza doar numele de oraș⁵ pe care le-am excerptat și le-am inclus în următorul corpus: **Abella:** oraș al Campaniei, p. 4 (azi Avella); **Abellinum:** oraș al Campaniei [sic!], p. 4 (Civitas Abellini, Livia Augusta Alexandrina Abellinatium, azi Avellino); **Acela:** oraș al Lației, p. 9; **Acele** idem; **Acelum:** oraș al domnilor vinețiani, p. 9 (azi Asolo); **Acerrae:** oraș al Italiei de cătră Umbrii, p. 9 (azi Acerra); **Adrenon:** oraș al Sițeliei, p. 16 (azi Adrano); **Adryx:** oraș al siracusenianilor, p. 16 (Adrice, lângă Siracusa); **Aecalum:** oraș al Italiei, p. 18; **Aesisium:**

² A se vedea, în acest sens, în *Bibliografie*, DLV, DLVI, LM ori LCLV.

³ După cum afirmă Mihai-Alin Gherman (2014: 54), Albert Szenci Molnár (1604) se inspiră, la rândul său, din alte lucrări lexicografice care circulau în Europa, scrise de Ambrosius Calepinus sau Cholinus, Frisius (*Dictionarium latino-germanicum*). Se pare că dicționarul lui Corbea a reprezentat un model pentru Francisco Párisz Pápai (1767).

⁴ La Corbea (2001: 273), **Italia:** Italia, în Europa între Marea Adriaticum și Tyrrenum, care are oraș mare pă Roma.

⁵ Al. Graur (1972: 43) susține că „din Antichitate, s-au păstrat relativ puține nume de orașe, în special mari, iar nume de sate cu totul excepțional, lucru explicabil dacă ne gândim la transformările din societate de atunci și până astăzi. În Italia și în Grecia e natural să găsim exemple mai multe decât în alte țări.”

oraș al Umbriei, p. 21 (azi Assisi); **Agrigentum**: oraș al Siciliei, p. 26 (înainte Girgenti, azi Agrigento, în Sicilia); **Alba**: doao orașuri de la Italia, p. 27 (Alba, în Piemont); **Albimilium**: oraș al Liguriei, p. 27 (Albintimilium, Vintimilium, Vintimilia, azi Ventimiglia); **Alesa**: oraș al Siciliei, p. 29 (probabil lângă Curonia); **Aletium**: oraș al salentineanilor în Italia, p. 29 (azi Lecce); **Algidum**: oraș al Italiei aproape de Thusculum într-un alt munte zidit, p. 30 (aproape de Castello și Monte Cavo); **Aliphe**: oraș al Samniunului, p. 30 (sau Aliphe); **Aluntium sive Ablontium**: oraș al Siciliei nu departe de la muntele Libanus, p. 33 (azi Alontio, în Sicilia); **Alvona que et Albona**: oraș al Liburniei, p. 33 (azi Albona, în Liburnia); **Altinum**: oraș au fost al ținutului vinețienesc, p. 33 (azi Altino); **Ameria**: oraș al Umbriei, p. 35 (azi Amelia); **Ameriola**: oraș al Lației, p. 35 (Colonia Albana); **Aminaeum**: oraș campanienesc în Țara Italiei, p. 36; **Amiternum**: oraș al Campaniei, în care s-au născut Salluștius, p. 36 (oraș vechi în Abruzzo); **Ancon vel Ancona**: oraș al Țării Italiei lângă Marea Adriei, p. 40 (azi Ancona); **Angolus**: oraș din Țara Italiei, p. 42; **Anisum**: oraș în Sicilia, p. 42 (sau Anasia); **anxor [sic!]**: oraș și, lângă dîns, fîntînă în Italia, p. 46; **Apameste**: oraș în Țara Italiei, p. 46 (oraș al Peuceției, de origine greacă); **Apina**: oraș al Apuliei, p. 47 (veche cetate); **Aquileja**: nume al unui oraș, p. 49 (azi Aquilee, în Friuli); **Aquinum**: oraș al Campaniei, p. 50 (azi Aquino); **Ariminium**: oraș mare al Țării Italiei, p. 54 (azi Rimini); **Aritia**: oraș al Țării Italiei, p. 54 (azi Ariccia); **Arpinum**: oraș al Țării Italiei a lui Țițero, p. 55 (azi Arpino); **Arrentia**: nume de oraș din Țara Italiei, p. 55; **Assisium**: oraș al Umbriei, p. 60 (azi Assisi); **Atella**: oraș au fost al Țării Italiei, p. 61; **Attella**: oraș al Campaniei, p. 63; **Aurunca**: oraș al Țării Italiei, p. 66 (Aurunca oppidum); **Balesium**: oraș al Apuliei, nu departe de la Brundisium, p. 69 (în Sicilia); **Barium**: orașel de la Apulia, p. 70 (azi Bari); **Batina**: oraș al Apuliei, p. 70 (oppidum); **Beletra**: oraș italianesc, nu departe de la Roma, p. 71; **Beneventum**: oraș al Campaniei, p. 72 (azi Benevento); **Bergomum**: oraș al Țării Italiei, p. 72 (azi Bergamo); **Bovilliae**: oraș aproape de Roma, p. 76 (azi Bauco, Babucco); **Brundisium**: oraș italianesc, p. 77 (oraș important în Appulia Messapia, azi Brindisi); **Buxentum**: oraș al Lucaniei, p. 79 (Busseto, în ducatul de Parma); **Caesenna**: oraș al Italiei, p. 81 (azi Cesena); **Cale**: oraș al Campaniei, p. 82; **Calenum**: oraș al Campaniei, p. 83; **Camarina**: un aleșteu și oraș în Sicilia, p. 84 (azi Camarana); **Canusium**: oraș al Apuliei, p. 86 (azi Canosa); **Capena**: oraș au fost lângă Roma, p. 86 (azi Civitucula); **Capua**: oraș al Campaniei, p. 87 (azi Capua); **Casinum**: oraș italianesc, p. 89 (Casino); **Casmene**: oraș al Siciliei, p. 89 (Kasmene, cetate grecească); **Cassilium**: nume de oraș, p. 90 (azi Cassiglio); **Castania**: oraș italianesc, p. 90 (azi Castelanetta, oraș în Otranto); **Catalaunum**: oraș de la Campania, p. 90 (azi Catania); **Catana**: oraș sicilianesc lângă muntele Etha [sic!], p. 91; **Catina**: oraș al Siciliei, p. 91; **Clodi Forum**: oraș al Țării Italiei, p. 109 (mai multe orașe italice purtau acest nume: Bracciano, Carinola, La Tolfa); **Comum**: oraș italianesc în Longobardia, p. 118 (azi Como); **Corniclus**: oraș al latinilor, p. 133 (azi Cornicchio); **Cossa**: oraș al Umbriei, p. 135 (azi Orbetello); **Cremona**: oraș italianesc aproape de Mantua, p. 136 (azi Cremona); **Cremides**: oraș de la Sicilia, într-alt nume Filippus, p. 136; **Crimissa**: oraș în svîrșitul Țării Italiei, p. 137 (azi Cirò); **Crustumium**: oraș al Țării Italienești și rîu, p. 138 (sau Crustumerium, azi La Conca); **Cumae**: oraș al Campaniei, p. 139 (oraș antic lângă Napoli, azi Cuma); **Cupra**: un oraș italianesc, p. 140 (azi Cupra Marittima); **Daunium**: oraș italianesc, p. 145 (Castrum Novium Daunium, azi Castelnuovo della Daunia); **Decietum**: oraș al Țării Italienești, p. 147 (în Piemont); **Dicaarchia**: oraș din Țara Italiei, în numele cel de acum, p. 159 (nume grecesc,

probabil cetatea Puteoli, azi Pozzuoli); **Echetia**: oraș italianesc, p. 174 (lângă Stefano); **Egesta**: oraș sițilienesc care l-au zidit Eneas, p. 176 (Acesta, Segesta, în siciliană Siggésta); **Elea**: oraș lucanesc, p. 177 (azi Velia); **Enna**: oraș al Sițiliei, p. 181 (până în 1926, Castrogiovanni, azi Enna); **Ergetium**: oraș sițilienesc, p. 185 (Sergetion, Hergetium, Ergezio); **Faventia**: oraș italianesc, p. 201 (Faenza); **Felsina**: oraș italianesc în numele de acum Bononia, p. 202 (la origine Velzna, nume etrusc; Bononia e un nume dat de romani, azi Bologna, probabil de origine celtică); **Ferraria**: oraș al Italiei, p. 203 (azi Ferrara); **Fesula**: oraș aproape de Florența, p. 203 (antic Faesulae, azi Fiesole); **Florentia**: un oraș vestit în Țara Italiei, p. 207 (vechi, Florentia sau Fluentia, azi Florența); **Frusino**: oraș al Campaniei, p. 212 (azi Frosinone); **Fundi**: oraș al Țării Italienești, p. 213 (azi Fonsi, Lazio); **Gabii**: oraș în Italia, p. 215 (azi Gaby); **Genua**: oraș italianesc în Liguria, p. 218 (azi Genova); **Hybla**: oraș și munte în Sițilia, p. 237 (Hybla Heraea, azi Megara/Ragusa Ibla); **Hyela**: oraș în Lucania, p. 238 (Hyele, Elea sau Velia); **Idalium**: oraș al Campaniei, p. 241⁶; **Immola**: oraș în Țara Italiei, p. 245 (azi Imola); **Imola**: oraș italianesc, p. 246 (azi Imola); **Interamma**: oraș italianesc în ținutul Umbriei, p. 264 (sau Interamna Praetutianorum, azi Teramo); **Lavinium**: oraș au fost în Țara Italiei, p. 282 (azi Pratica di Mare); **Laurentum**: oraș în Lațium, p. 282 (azi San Lorenzo); **Laureolarium**: oraș italianesc, p. 282; **Lauretum**: oraș în Țara Italiei (azi Loreto Aprutino); p. 282; **Lichindus**: oraș în Sițilia, p. 286; **Locri**: oraș au fost în Țara Italiei către Sițilia, p. 289 (azi Locri); **Luceria**: oraș în Apulia, p. 291 (azi Lucera); **Lucrinium**: oraș în Apulia, p. 292 (Dauniorum oppidum); **Maleventum**: nume de oraș pre care apoi l-au numit Beneventum, p. 298 (azi Benevento); **Mantua**: oraș italianesc, p. 300 (azi Mantova); **Mediolanum**: un oraș foarte mare în Țara Italiei în ținutul cu numele Lombardia, p. 304 (azi Milano)⁷; **Menavia**: oraș italianesc în ținutul Umbriei, p. 307; **Messana**: oraș în Sițilia, p. 308 (azi Messina); **Metapontum**: oraș în Țara Italiei, p. 309 (azi Metaponto); **Mevania**: oraș italianesc în Umbria în care s-au crescut Propertius, p. 310 (azi Bevagna); **Minturnae**: oraș al Țării Italienești în ținutul Campaniei, p. 311 (azi Minturno); **Morgentium**: oraș în Țara Italienească, p. 316 (Moriacium, azi Morgex, în Valle d'Aosta); **Motye**: oraș în Sițilia, p. 317 (azi Mozia, în siciliană Mozzia); **Mutina**: oraș italianesc aproape de Bononia, p. 320 (azi Modena); **Nacone**: oraș în Sițilia, p. 322 (veche cetate, în Sicilia); **Naulum**: oraș în Liguria, p. 324 (azi Noli); **Neapolis**: oraș nou, într-a căruia nume multe nume să numesc, p. 324 (azi Napoli); **Necus**: oraș italianesc în Umbria, p. 325; **Nepeta**: oraș italianesc, p. 326 (azi Nepi, în Viterbo); **Nequinium**: oraș italianesc în Umbria, p. 326 (azi Narini)⁸; **Nerulum**: oraș italianesc, p. 326 (vechi oraș în interiorul Lucaniei, azi Nérula); **Nisa**: oraș în Sițilia, p. 328 (azi Nizza di Sicilia); **Noae**: oraș sițilienesc, p. 329 (azi Novara); **Nola**: oraș campanianesc, p. 329 (Nola); **Nonyna**⁹: oraș sițilienesc, p. 330 (vechi Nonymnxus); **Novaria**: oraș italianesc întru vecinicia Mediolanului, p. 331 (Novara, Noara în dialectul piemontez); **Nucoria**: oraș italianesc în Campania, p. 332 (azi Nocera Inferiore); **Numana**: oraș al Țării Italienești, p. 332 (azi Numana, Ancona); **Nursia**: oraș vechi în Țara

⁶ La Albert Szenci Molnár (1604), e înregistrat **Idalium**: *Varosa Cyprusnac*. Prin urmare, Teodor Corbea preia greșit informația.

⁷ Graur (1972: 43) precizează că toponimele celtice „apar și în nordul Italiei: **Milano** din **Mediolanium** (după toate probabilitățile însemna ‘în mijlocul șesului’), **Mantua**, **Verona** (de aici și numele orașului elvețian **Berna**). Se știe că nordul Italiei se numea în Antichitate **Gallia Cisalpina**, fiind locuit de gali.”

⁸ La Albert Szenci Molnár (1604), e înregistrat **Nequinium**: *Olaßvaros Umbriaba*.

⁹ Copiat greșit de Corbea. La Albert Szenci Molnár (1604), figurează **Nonymna**: *Siciliai varos*.

Italiaei, p. 333 (azi Norcia, lângă Perugia); **Opitergium**: orașul vinețianilor, p. 346 (azi Oderzo); **Ostia**: oraș italianesc dincolo de Roma, unde cură Tiberisul în mare, p. 350 (Ostio); **Padua**: oraș al Țărei Italienești în biruința vicențeseanilor [sic!], într-alt nume **Patavium**, p. 353 (Padova); **Paestam**: oraș italianesc în ținutul Lucaniei, p. 354 (Pesto); **Palanteium**: oraș den muntele Palatinus, încă când n-au fost Roma, p. 354; **Pandosia**: oraș în Țara Italiaei, p. 356 (Pandosia Bruzia); **Panormum**: oraș sițilienesc, p. 357 (Panormos, azi Palermo); **Papia**: oraș italianesc, aproape de Mediolanum, p. 358 (azi Pavia); **Parma**: un oraș italianesc și o gîrlă, p. 360 (azi Parma); **Patavium**: oraș italianesc în moșia domnilor de la Vineția, p. 362 (azi Padova); **Pavia**: nume de oraș italianesc, p. 362 (vezi Papia); **Petilia**: oraș italianesc în ținutul Lucaniei, p. 378 (azi Petilia Policastro); **Petra**: oraș în Sițilia, p. 378 (Petra Pertia, Petra Pertusa, azi Petraperzia); **Pinna**: un oraș în Țara Italiaei, p. 384 (azi Penne, în Abruzzo); **Pisaurum**: oraș italianesc în ținutul Pițenumului în țărmurile Mărei Italienești, unde curge apa Pisaurus în mare, p. 385 (azi Pesaro); **Pistoria**: oraș italianesc în ținutul Hetruriei între Florenția și Luca, p. 386 (azi Pistoia); **Pistorium**: nume de oraș, p. 386 (idem); **Placentia**: oraș al Țărei Italienești, p. 386 (azi Piacenza); **Pompei**: oraș al Țărei Italienești, în ținutul Campaniei, p. 392 (Pompei); **Posidonia**: oraș italianesc carele îl cheamă și Pestum, p. 394 (idem Pestam); **Praeneste**: oraș au fost italianescu, nu departe de Roma, p. 399 (azi Palestrina); **Praetutium**: oraș italianesc, p. 402 (vezi supra Interamma); **Privernum**: oraș italianesc în ținutul Campaniei, p. 404 (azi Priverno, Lazio) ; **Pupulum**: oraș sardienesc, p. 417 (în provincia Solci, Sardinia); **Puteolli**: oraș din Țara Italiaei în ținutul Campaniei, p. 418 (azi Puzzeoli); **Ravenna**: oraș al Țărei Italienești, p. 428 (Ravenna); **Reate**: oraș în Țara Italiaei, p. 428 (azi Rieti, Lazio); **Regium**: oraș al Țărei Italienești, p. 432 (Reggio Calabria, vezi și Reggio Emilia); **Rhegium**: oraș al Țărei Italienești, p. 440 (probabil Reggio Calabria, vezi și Reggio Emilia); **Roma**: mare oraș al Țărei Italiaei, Roma, p. 442; **Rubi**: oraș în Campania, p. 443 (azi Ruovo di Puglia); **Rufae**: oraș campanienesc, p. 444 (azi Rufra); **Rufriataeriae**: oraș în Campania, p. 444¹⁰; **Sabbatio**: oraș italianesc cătră Ghenua, p. 446 (azi Savona); **Salentinum**: orașul pițenuseanilor în Țara Italiaei, p. 448 (azi Salento); **Salinae: urbs Siciliae palmis abundans** oraș sițilienesc, p. 448 (Saline); **Salmantica**: oraș umbrienesc în Italia, p. 448; **Saturniana Colonia**: oraș italianesc în mijlocul ținutului Tustiei, p. 453 (Saturnia); **Saturum vel Saturnum**: oraș calabrienesc nu departe de la Tarentum, p. 453; **Savona**: oraș în Liguria, p. 454 (azi Savona); **Saxoforatum vel Saxumferratum**: nume al orașului italianesc, p. 454 (azi Sassoferato); **Saxumferratum**: oraș italianesc pre care l-au chemat de demult Saxoforatum, p. 454; **Scaptis**: oraș au fost în Lațium, p. 455 (Scazia, în Lazio); **Scyllaceum**: un munte și un oraș în Țara Italiaei, p. 459 (azi Squillace); **Selinus**: oraș sițilienesc care e încărcat cu finici, p. 461 (azi Selino); **Sentinum**: oraș al Țărei Italienești, în ținutul Urbinului, p. 463 (lângă Sassoferato); **Setia**: oraș italianesc în ținutul Campaniei, p. 467 (Sezia); **Sibaris vide Sybaris**: oraș în Țara Grecească cea Mare, p. 468 (azi Sibari); **Sidicinum**: oraș în Campania, p. 469 (Teatum Sidicinum, azi Teano); **Signis**: numele unui oraș din Lațium și unui munte, p. 469 (Signia, azi Segni, în Lazio); **Sinvesus**: oraș al Țărei Italienești în ținutul Campaniei, p. 471 (azi Seveso); **Sipontum**: oraș al Țărei Italienești în ținutul Apuliei supt muntele Graganus, p. 472 (azi Siponto, Puglia); **Sora**: un oraș în

¹⁰ Preluat greșit de către Corbea. La Albert Szenci Molnár (1604), e inventariat **Rufriataeriae: Varos Campaniaba**.

Campaniia, p. 476 (azi Sora, Frosinione); **Spoletium**: oraș al Țărei Italienești în ținutul Umbrii, p. 480 (azi Spoleto); **Stabiae**: oraș în Campaniia, p. 481 (azi Stabia); **Statoria**¹¹: oraș hetruriensc, p. 482 (Scatona); **Styella**: un orașel în Sițiliia, p. 487 (probabil Styela); **Suessa**: oraș în Campaniia, p. 493 (probabil Suessa Aurunca, azi Sessa Aurunca); **Sulmo**: oraș al Țărei Italienești în care s-au născut poetul Ovidius, p. 495 (azi Sulmona, în Aquila); **Surrentum**: oraș al Țărei Italienești, p. 499 (Sorrento); **Taracina vel Tarracina**: oraș în Țara Italiei, p. 505 (azi Terracina, în Lazio); **Tarentum**: un oraș vestit în Țara Italiei în ținutul cu numele Calabrii, care din-ceput o au chiebat Magna Greția, p. 505 (azi Taranto); **Tarqveni**: oraș tușienesc au fost din care Tarvinius Priscus s-au mutat în Roma, p. 505 (Tarquinia, Viterbo, Lazio); **Thrassumenus**: un loc în Țara Italiei a căruia nume de acum iaste **Lagio de Pergia**, p. 515 (Trasimeno, Lago di Perugia); **Ticinum**: oraș al Țărei Italienești, p. 516 (azi Ticino); **Tifernum**: oraș în Umbrii, p. 516 (Tifernum Tiberium Civitas Tiberina, azi Città di Castello); **Tolentum**: oraș al Țării Italienești, p. 518 (azi Tolentino); **Trajana hodie Potentiana**: oraș al ținutului Pițenum în Țara Italiei, p. 521 (azi Podenzana); **Tridentum**: oraș nemțasc și italianesc, lângă apa Atesis, p. 525 (azi Trento); **Trifolinum**: oraș campanienesc, p. 525 (azi Trifoglio); **Trossulum**: oraș în Tușia, p. 528 (cetate etruscă); **Tudertum**: oraș italianesc aproape de Spoleto, p. 529 (azi Tuderde); **Turium**: alt oraș în Țara Italiei, p. 530 (Thurium, azi Thurii); **Tuscania**: oraș al ținutului Tușiei, p. 530 (azi Tuscania); **Tusculum**: oraș au fost în Lațium, p. 530 (vechi oraș preroman); **Tybur**: oraș italianesc aproape de Roma, p. 531; **Veji**: oraș au fost în Hetruriia, p. 536 (oraș etrusc la circa 30 de km, nord-vest de Roma); **Velia**: oraș în Țara Italiei în Lucanis; item: un loc în Calabrii, p. 536 (vezi *supra* Elea); **Velitrae**: oraș al Țărei Italienești, p. 536 (azi Velletri, Lazio); **Venaphrum**: oraș italianesc în Campaniia, p. 536 (azi Venafro, Isernia, Molise, sudul Italiei); **Venetiae**: Vineția, p. 537 (Veneția); **Vercella**: oraș al Țărei Italienești, p. 538 (azi Vercelli, aproape de râul Sesia); **Verona**: oraș mare al Țărei Italiei în biruința vinețianilor, p. 538; **Volsinium**: oraș al Italiei, p. 549 (antica Volsinio, oraș-cetate în Etruria); **Urbium**: oraș italianesc, p. 549 (azi Urbino); **Utinum**: oraș în Italia, p. 551 (azi Udine); **Vulsinium**: oraș au fost în Hetruriia, p. 551 (vezi Volsinium); **Vulturnum**: oraș în Campaniia lângă apa Vulturnus, p. 551 (azi Voltorno); **Xiphonia**: oraș sițilienesc, p. 553 (o misterioasă cetate greacă); **Xuthis**¹²: oraș sițilienesc, p. 553 (Monte Suzio); **Zancle**: oraș sițilienesc au fost pe care apoi [sic!] l-au chiebat Messana, p. 555 (azi Messina).

5. Din inventarul realizat, reiese că avem un număr semnificativ de nume de orașe italice în coloanele dicționarului, ceea ce permite și o interpretare obiectivă a faptelor de limbă de la sfârșitul veacului al XVII-lea.

5.1. Astfel, urmând modelul propus de Albert Szenci Molnár, în dicționarul lui, Teodor Corbea variază denumirea *Italiei* (**Acerrae**: oraș al Italiei de cătră Umbrii, p. 9; **Algidum**: oraș al Italiei aproape de Thusculum într-un alt munte zădit, p. 30), utilizând, pe lângă aceasta, mai ales denumiri frecvente în epocă, la noi, și anume *Țara Italiei* (**Metapontum**: oraș în Țara Italiei, p. 309; **Nursia**: oraș vechi în Țara Italiei, p. 333) sau

¹¹ La Albert Szenci Molnár (1604), e înregistrat **Statoria**: *Hetruriae varos*.

¹² La Albert Szenci Molnár (1604), e glosat **Xuthia**: *Siciliai Varos*.

Țara Italienească (**Morgentium**: oraș în Țara Italienească, p. 316; **Surrentum**: oraș al Țărei Italienești, p. 499).

5.2. Uneori, sunt reținute, în locul Țărei Italiei, alte ținuturi sau provincii încărcate de istorie din Peninsula Italică: Apulia (**Luceria**: oraș în **Apuliia**, p. 291; **Lucrinium**: oraș în **Apuliia**, p. 292), Longobardia (**Comum**: oraș italianesc în Longobardiia, p. 118), Lucania (**Buxentum**: oraș al **Lucaniei**, p. 79), Campania (**Abella**: oraș al **Campaniei**, p. 4), Sicilia (**Cremides**: oraș de la **Sițiliia**, într-alt nume Filippos, p. 136), Tuscia sau Toscana (**Tuscania**: oraș al ținutului **Tușției**, p. 530), Umbria (**Necus**: oraș italianesc în **Umbriia**, p. 325; **Nequinium**: oraș italianesc în **Umbriia**, p. 326), Veneția (**Patavium**: oraș italianesc în moșia domnilor de la Vineția, p. 362).

5.3. Alteori, în locul acestora, Teodor Corbea preferă să folosească adjective calificative derivate de la substantive proprii cu ajutorul sufixul *-esc* care are înțelesul ‘care ține de, care aparține obiectului denumit prin substantivul de bază’¹³: **Beletra**: oraș italianesc, nu departe de la Roma, p. 71; **Castania**: oraș italianesc, p. 90; **Rufae**: oraș campanienesc, p. 444; **Elea**: oraș lucanesc, p. 177; **Salmantica**: oraș umbrienesc în Italia, p. 448; **Ergetium**: oraș sițilienesc, p. 185; **Tarqvini**: oraș tușțienesc au fost din care Tarcvinius Priscus s-au mutat în Roma, p. 505. Mai rar apare sufixul provenienței locale *-ean*¹⁴, în structura unor substantive: **Adryx**: oraș al **siracusenilor**, p. 16; **Aletium**: oraș al **salentineilor** în Italia, p. 29; **Padua**: oraș al Țărei Italienești în biruința **violenteșeanilor** [sic!], într-alt nume **Patavium**, p. 353; **Salentinum**: orașul **pițenuseanilor** în Țara Italiei, p. 448. Toate aceste creații de autor sunt încercări de adaptare etnonimică și se constituie în mărturii ale efortului de a explica, în limba română, termeni mai puțin cunoscuți.

5.4. Pentru localizarea anumitor orașe, Teodor Corbea recurge fie la genitivul posesiei (**Aecalum**: oraș al Italiei, p. 18; **Caesenna**: oraș al Italiei, p. 81), fie la construcții prepoziționale cu acuzativul, care oferă mai multă claritate, în enunț (**Apameste**: oraș în Țara Italiei, p. 46; **Catalaunum**: oraș de la Campania, p. 90; **Angolus**: oraș din Țara Italiei, p. 42).

5.5. În unele situații, învățatul transilvănean se limitează în a oferi informații sumare asupra unui anumit oraș, asociind numelui comun un adjectiv care exprimă apartenența (**Aminaeum**: oraș campanienesc în Țara Italiei, p. 36) sau recurge la sintagma *nume + al + un oraș* (**Aquileja**: nume al unui oraș, p. 49) sau la *nume + prep. + oraș* (**Cassilium**: nume de oraș, p. 90), aspect care ilustrează faptul că era circumspect în oferirea de informații, atunci când nu cunoștea îndeajuns toponimul respectiv. Tot la substantivul *nume* apelează Corbea și când dorește să echivaleze numele de oraș antic cu unul din timpul său (**Dicaarchia**: oraș din Țara Italiei, în *numele* cel de acum, p. 159; **Felsina**: oraș italianesc în *numele* de acum Bononiia, p. 202; **Padua**: oraș al Țărei Italienești în biruința violenteșeanilor [sic!], într-alt *nume* Patavium, p. 353).

5.6. Pe lângă determinările adjectivale etnonimice, substantivul *oraș* este determinat și de alte adjective calificative, folosite pentru a releva importanța acestuia sau pentru a-l deosebi de altele (**Florentia**: un oraș vestit în Țara Italiei, p. 207; **Ariminium**: oraș mare al Țărei Italiei, p. 54; **Mediolanum**: un oraș foarte mare în Țara Italiei în ținutul cu numele

¹³ Pentru alte detalii, vezi Coteanu 2007 : 42.

¹⁴ A se vedea și Coteanu (2007: 40).

Lombardia, p. 304; **Roma: mare** oraș al Țării Italiei, Roma, p. 442), diferențierea făcându-se, în acest din urmă caz, și prin topica subiectivă a adjectivului. În schimb, adjectivalele determinative sunt rare (**Turium: alt** oraș în Țara Italiei, p. 530).

5.7. În vederea situării cât mai precise a orașelor în Peninsula italică sau a relaționării acestora cu personalitățile ale Antichității latine, Teodor Corbea dezvoltă sintagmele, creând, din când în când, ample propoziții relative, al căror rol este, cu siguranță, unul lămuritor: **Amiternum:** oraș al Campaniei, **în care** s-au născut Sallustius, p. 36; **Egesta:** oraș sițilienesc **care** l-au zidit Eneas, p. 176; **Maleventum:** nume de oraș **pre care** apoi l-au numit Beneventum, p. 298; **Neapolis:** oraș nou, într-**a căruia** nume multe nume să numesc, p. 324; **Posidonia:** oraș italianesc **carele** îl cheamă și Pestum, p. 394; **Selinus:** oraș sițilienesc **care** e încărcat cu finici, p. 461; **Sulmo:** oraș al Țării Italienești **în care** s-au născut poetul Ovidius, p. 495; **Tarqvinii:** oraș tuscanesc au fost **din care** Tarquinus Priscus s-au mutat în Roma, p. 505; **Tarentum:** un oraș vestit în Țara Italiei în ținutul cu numele Calabria, **care** din-ceput o au chemat Magna Greția, p. 505.

5.8. În constituirea subordonatelor relative, am observat unele sintagme în care relativul este greșit sau atipic întrebuințat: **Egesta:** oraș sițilienesc **care** l-au zidit Eneas, p. 176; **Posidonia:** oraș italianesc **carele** îl cheamă și Pestum, p. 394; **Tarentum:** un oraș vestit în Țara Italiei în ținutul cu numele Calabria, **care** din-ceput o au chemat Magna Greția, p. 505 (omiterea morfemului *pe*, la Acuzativ), **Neapolis:** oraș nou, într-**a căruia** nume multe nume să numesc, p. 324 (utilizarea pronumelui relativ cu marcator pronominal (-a), în loc de *...în al cărui nume...*).¹⁵

5.8.1. Uneori, în structura acestora, e prezent și adverbul relativ de loc **unde** (**Ostia:** oraș italianesc **dincolo de** Roma, **unde** cură Tiberisul în mare, p. 350; **Pisaurum:** oraș italianesc în ținutul Pițenumului în țărmurile Mării Italienești, **unde** curge apa Pisaurus în mare, p. 385) sau cel de timp **când** (**Palanteium:** oraș den muntele Palatinus, încă **cînd** n-au fost Roma, p. 354), folosite tot din aceleași rațiuni.

5.9. De asemenea, în absența/ în rara prezență a relativelor, Teodor Corbea întrebuințează adverbe deictice spațiale (**Beletra:** oraș italianesc, nu **departe** de la Roma, p.71; **Cremona:** oraș italianesc **aproape de** Mantua, p. 136; **Ostia:** oraș italianesc **dincolo de** Roma, unde cură Tiberisul în mare, p. 350; **Saturum vel Saturnum:** oraș calabrienesc nu **departe** de la Tarentum, p. 453; **Tybur:** oraș italianesc **aproape de** Roma, p. 531) sau prepoziții locative acuzative sau genitive (**Acerrae:** oraș al Italiei **de cătră** Umbria, p. 9; **Capena:** oraș au fost **lîngă** Roma, p. 86; **Crimissa:** oraș **în svîrșitul** Țării Italiei, p. 137; **Locri:** oraș au fost în Țara Italiei **cătră** Sițilia, p. 289; **Vulturnum:** oraș în Campania **lîngă** apa Vulturnus, p. 551), evidențiind valorile semantice multiple ale acestora.

5.10. În tălmăcirile corbiene a numelor de orașe italice, pot fi identificate și unele particularități de ordin fonetic, morfologic ori sintactic, ce ilustrează anumite stadii de evoluție ale unor părți de vorbire, în timpul său.

5.10.1. Dintre acestea, amintim prezența hiatului [i] [a], în structura numelui de ținuturi italice (**Acerrae:** oraș al Italiei de cătră Umbria, p. 9; **Catalaunum:** oraș de la Campania, p. 90) sau forma veche a prepoziției *către* (**Locri:** oraș au fost în Țara Italiei cătră

¹⁵ Pentru realizarea complexă a unor propoziții relative în limba veche, vezi Stan 2013: 70. O construcție asemănătoare am întâlnit la Ioan Gură de Aur (2001) „*De a căruia oștime să fugim, fraților, și să alergăm cătră iubitorul de oameni, Dumnezeu și mîntuitorul sufletelor noastre, Isus Hristos...* (IGA, M, 42r, p. 131).

Sițilia, p. 289), la care se adaugă: apariția diftongului [ja], firească, în epocă, la unele verbe (**Posidonia**: oraș italianesc carele îl *chiiamă* și Pestum, p. 394) și forma veche a numeralului *două*, mai apropiată de etimon (**Alba**: *doao* orașuri de la Italia, p. 27). Menționăm și păstrarea grupului consonantic (etimologic) slav, *-sv-*, care nu a trecut la *-sf-* (**Crimissa**: oraș în *svrșitul* Țării Italiei, p. 137).

5.10.2. În ceea ce privește flexiunea nominală, semnalăm mai veche formă de plural a substantivului oraș (**Alba**: *doao orașuri* de la Italia, p. 27) și oscilația în ceea ce privește desinența de GD, în cazul substantivului *țară* (**Tolentum**: oraș al Țării Italienești, p. 518; **Surrentum**: oraș al Țării Italienești, p. 499), ultima, de departe, cea mai utilizată. Referitor la determinare, în general, substantivul *oraș* este nedeterminat (**Sentinum**: oraș al Țării Italienești, în ținutul Urbinului, p. 463), însă există unele situații, puține la număr, în care este determinat definit (**Opitergium**: orașul vinețianilor, p. 346) sau nedefinit (**Florentia**: un oraș vestit în Țara Italiei, p. 207).

5.10.3. În cadrul flexiunii verbale, am observat folosirea auxiliarului etimologic *au* (< lat. *habuit*), la persoana a III-a singular, care nu fusese încă înlocuit cu forma analogică *a* (**Altinum**: oraș au fost al ținutului vinețienesc, p. 33).¹⁶

5.10.4. Din punct de vedere sintactic, pe lângă omiterea morfemului *pe* (**5.8.**), se observă și folosirea antepusă a pronumelui personal de persoana a III-a singular, feminin, de tip dublant, reluant, similară formei de masculin, pe lângă auxiliarul de perfect compus (**Tarentum**: un oraș vestit în Țara Italiei în ținutul cu numele Calabrii, care din-ceput o au chiebat Magna Greția, p. 505).

5.11. În perspectivă lexicală, am remarcat încercarea de a adapta la specificul limbii române a unor latinisme, nume de scriitori antici (**Amiternum**: oraș al Campaniei, în care s-au născut **Sallustius**, p. 36; **Mevania**: oraș italianesc în Umbria în care s-au crescut **Propertius**, p. 310), de locuri ale Antichității italiice (**Novaria**: oraș italianesc întru vecinicirea **Mediolanului**, p. 331; **Fesula**: oraș aproape de **Florenția**, p. 203; **Sabbatio**: oraș italianesc cătră **Ghenua**, p. 446) sau de agent (**Sulmo**: oraș al Țării Italienești în care s-au născut **poeticul** Ovidius, p. 495). De asemenea, menționăm derivarea diminutivă a substantivului *oraș* (**Barium**: **orășel** de la Apulia, p. 70; **Lauretum**: **orășal** în Țara Italiei; p. 282; **Styella**: **un orășel** în Sițilia, p. 487) și prezența cuvântului *vecinire* (**Novaria**: oraș italianesc întru **vecinicirea** **Mediolanului**, p. 331), neînregistrat în DLR XVIII sau DLRLV.¹⁷

6. Analiza atentă a numelor de orașe italiice a facilitat nu numai cunoașterea orizontului cultural al eruditului ardelean, ci și studiul amănunțit al faptelor de limbă inserate în definițiile de dicționar, referitoare la numele de orașe din Peninsula italică. Am observat că Teodor Corbea respectă în mare măsură normele limbii literare, abaterile constatate fiind consemnate, în bună măsură, și la alți autori din timpul său. Am avut astfel posibilitatea de a urmări câteva dintre liniile majore de evoluție a limbii române și unele particularități specifice graiului său, în ciuda faptului că, uneori, autorul inovează și adaptează cuvinte necunoscute contemporanilor săi. Prin contribuția noastră, am vrut să evidențiem faptul că doar o

¹⁶ Pentru alte detalii, vezi și Gheție 1997: 138 și Frâncu 2009: 111-112.

¹⁷ În cazul explicării altor nume de orașe, Teodor Corbea folosește cuvântul *vecinime*. Vezi, în acest sens, Chircu 2014a, paragraful 2.12.

investigație complexă, pe mai multe paliere, poate mijloci înțelegerea scriiturii corbiene, atât de plurivalentă, dar și bine tâlcuită, în același timp.

Bibliografie

a) studii, articole și izvoare:

Cândea, Virgil et ali (2012), *Istoria Românilor*, vol. V (*O epocă de înnoiri în spirit european, 1601-1711/1716*), ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică.

Chircu, Adrian (2014a), *Veche toponimie hispănească tâlmăcită pre limbă rumânească. Apropo de dicționarul lui Teodor Corbea, Dictiones latinae cum valachica interpretatione / Old Iberic Toponymy in Romanian translation. Apropo of Teodor Corbea's Dictionary, Dictiones latinae cum valachica intrerpretatione*, în Iulian Boldea (ed.), *Communication, context, interdisciplinarity*, section *Language and Discourse*, Târgu-Mureș, Arhipelag XXI Press (sub tipar).

Chircu, Adrian (2014b), *French Town Names in Old Romanian Writings: Teodor Corbea, Dictiones latinae cum valachica interpretatione/ Nume de orașe francești în vechi scrieri românești: Teodor Corbea, Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, în Iulian Boldea (ed.), *Globalization and Intercultural Dialogue. Multidisciplinary Perspectives*, section *Language and Discourse*, Târgu-Mureș, Arhipelag XXI Press, p. 21-32.

Chircu, Adrian (2013), *Toponymia urbana medievalia europea. Observation on the translation of European town names in Teodor Corbea's Dictionary, Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, în Iulian Boldea (coord.), *Studies on literature, discourse and multicultural dialogue. Section Language and discourse*, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, p. 27-38.

Coteanu, Ion (2007), *Formarea cuvintelor în limba română. Derivarea, compunerea, conversiunea*, editat de Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, București, Editura Universității din București.

Crețu, Gr. (1905), *Cel mai vechiu dicționar latino-românesc de Todor Corbea (Manuscript de pe la 1700)*, extras, București, Tipografia „Voința Națională”.

Frâncu, Constantin (2009), *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, indice general de Alexandrina Ioniță, Iași, Casa Editorială Demiurg.

Gherman, A. M. (2010), *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.

Gherman, Alin Mihai (2004), *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, București, Editura Enciclopedică.

Gherman, Mihai (2000-2001), *Lexicografie și gramatică în dicționarul lui Teodor Corbea*, în *Dacoromania*, V-VI, p. 161-164.

Gherman, Mihai-Alin, (2014), *En marge du dictionnaire latin-roumain de Teodor Corbea*, în *Dacoromania*, XIX, nr. 1, p. 48-59.

Gheție, Ion (coord.) (1997), *Istoria limbii române literare. Epoca veche*, București, Editura Academiei Române. (ILRV)

Graesse, Johann Georg Theodor (1909), *Orbis Latinus*, Berlin, Richard Carl Schmidt & Co, <http://www.columbia.edu/acis/ets/Graesse/orblatc.html>

Graur, Al. (1972), *Nume de locuri*, București, Editura Științifică.

- Gură de Aur, Ioan (2001), *Mărgăritare*, ediție îngrijită, indice de nume și glosar de Rodica Popescu, București, Editura Litera. (IGA, M)
- Muzzi, Salvatore (1858), *Vocabulario antico geografico colla moderna corrispondenza per quei nomi che col mutare dei tempi hanno mutato sensibilmente di forma*, Bologna, Tipi Monti al Sole.
- Pellegrini, G. B. (1994), *Toponomastica italiana. 10000 nomi di città, paesi, frazioni, regioni, contrade, fiumi, monti spiegati nella loro origine e storia*, Milano, Hoepli Casa Editrice.
- Pop, Ioan-Aurel (2014), *Locul românilor în Europa - la confluența Occidentului latin cu Orientul bizantin*, în *Rostiri Academice Românești*, Cluj-Napoca, Editura Eikon.
- Pop, Ioan-Aurel et ali (2007), *Istoria Transilvaniei*, vol. II (de la 1541 până la 1711), Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane.
- Seche, Mircea (1966), *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I (de la origini pînă la 1880), București, Editura Științifică.
- Șchiau, Octavian (1978), *Cărturari și cărți în spațiul medieval românesc*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Stan, Camelia (2013), *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, București, Editura Universității din București.

b) *dicționare:*

- Corbea, Teodor (2001), *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ediție de Alin-Mihai Gherman, Vol. I (Studiu introductiv, note și text), Cluj-Napoca, Editura Clusium. [DLVI]
- Costinescu et ali (1987), *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică. [DLRLV]
- *** (2008), *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*, studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române. [DVL]
- *** *Dicționarul limbii române*, tom. XVIII (V-Vizurină), București, Editura Academiei Române, 2010. [DLR]
- Gaffiot, Félix (1967), *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris, Éditions Hachette. [DILR]
- Guțu, G. (1983), *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică. [DLR]
- *** (1930), *Il „Lexicon Marsilianum”*, dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo, ediție de Carlo Tagliavini, București, Cultura Națională. [LM]
- Maior, Grigore (2001), *Institutiones Linguae Valachicae - Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Alin-Mihai Gherman, cuvânt înainte și rezumat de Iacob Mârza, vol. I-II, Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia. [LCLV]
- Pápai, Francisco Párisz (1767), *Dictionarium latino-hungaricum et hungarico-latinum*, Cibinii, Samuelis Sárdi Typographi. [DLH]
- Szenci Molnár, Albert (1604), *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenus nvsqyam editum; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo praeter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam*, Noribergae, Procurante Elia Hvterro Germano (ediție anastatică ulterioară, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990),

<https://www.google.ro/#q=albert+molnar+dictionarium+latinoungaricum+on+line&tbm=bks>
[DLU]